

anake te mana ki te whakahaere i a ratou mahi me o ratou tikanga, kaati me tuku tena tikanga mo tona takiwa anake, ka tautokona e au. He aha koia te he kia hoatu tena mana ki a ratou mehemea e pera ana to ratou hiahia, hei whakamatau koa i te ahua? A ki te kitea, taihoa ake nei, kaore i pai, heoi me tuku ratou ki raro i te Poari e ki nei ahau kia whakaturia. Te take i ki ai ahau kaore e taea e te iwi Maori te whakahaere tika i o ratou tikanga me a ratou mahi e puta ai he painga kia ratou, he kore tonu no ratou kaore e mohio ana ki nga huarahi o tera mahi, kaore ratou e mohio ki te mahi moni, a ma te moni anake hoki ka taea ai nga mahi. Kaati ra, mehemea e mohio ana era Maori kua kitea e ratou he huarahi e taea ai e ratou nga moni e oti ai ta ratou whakaaro, tukua kia whakamatauria to ratou mohiotanga. Engari me whakamarama ano e au ki te Komiti, he kupu whakangawari tenei naku ake. Kua oti hoki e au te korero atu ki te Komiti te hiahia o toku iwi nana nei au i tuku mai ki konei ki te tonu atu i te Poari kia hoatu mo to ratou takiwa anake, engari ko te tikanga whakamutu i te hoko me pa tera ki te Motu katoa nei. A ma nga Maori e kimi e rapu mehemea tera atu ano ranei etahi atu tikanga whakahaere e kitea e ratou, a ka rite i a ratou te whiriwhiri, me whakamatau, ka kitea e pai ana, me tauri ki te whakarite, a tena pea e taea te whakakotahi nga whakaaro e rua. He aha koia te he o tera?

1. *Te Makarini*: Kei whea nga rohe o tou takiwa, timata atu i whea ka mutu mai i whea?

Wi Pere: Ko nga rohe ano o te Takiwa Pootitanga mema Maori o te Tai Rawhiti. E ki ana ahau mehemea he pono te hiahia o te Whare kia mahia he tikanga hei ora mo te iwi Maori, me paahi e ratou tenei Pire mo te takiwa o te Tai Rawhiti, a me waiho ma nga mahi a taua Poari i roto i taua takiwa e whakamatau e whakaatu te tika te he ranei o ta matou kupu e ki nei ka ora matou i te Pire Poari, a tena pea e tono era atu takiwa o te Motu, mehemea e kite ana ratou he ture pai taua ture, kia whakaurua o ratou takiwa ki raro i tona whakahaere; mehemea ranei ki te mohio ratou kua kitea e ratou tetahi tikanga pai atu i tena ma ratou e whakaatu mai, a ka mohiotia e pai ke atu ana ta ratou i ta matou, katahi pea ka tika kia hanga he ture pera; engari ko nga hiahia o te Tai Rawhiti i korerotia mai ki ahau hei korero atu maku ki tenei Komiti me tenei Whare, ko te Pire Poari—a te Pirimia—me paahi mo to ratou takiwa. Kaati, kua kiia mai ka taea pea he Pire hou te hanga, heoi, ma te Kawanatanga e hanga i nga rarangi hou e mahara ana ratou: Mehemea ko te Pire tuatahi hei paahi ma tatou, kaati, kua oti mai nga rarangi hou te hanga, a mehemea ranei ka hanga mai e te Kawanatanga he Pire hou e pai noa atu aua ahau kia peratia—ma te Kawanatanga e hanga; engari ki te kore e taea e te Kawanatanga te hanga tena Pire hou e korerotia nei, heoi ra taku, me paahi ko te Pire Poari o tera tau. Kaore rawa oku nei wehi kai puta mai he mate i raro i taua Pire, engari he ora anake. Paahitia mai mo te Tai Rawhiti. Mehemea ka tere te whakatakoto mai o te Pire hou, me homai kia paahitia, engari e tino mea ana ahau kaore rawa e tika kia whakaroina te paahitanga o te Pire Poari mo te Tai Rawhiti. Ki te paangia te tangata e te mate kaore e tika kia whakaroina te hoatutanga o te rongoa mo tona mate, engari me tere te hoatu i te wa tuatahi tonu e taea ai, engari ano te tangata he mate hangahanga noa iho nei tona, tera pea e whakaae kia roa te hoatuanga o tona rongoa—ina ra ka taea e tena tu tangata te waiho atu mo te ahiahi ranei, mo te ata ranei apopo, a kaore e tino kino rawa. Na, he kupu tenei i mahue i au—mo nga whenua e takoto ana he taumahatanga i runga, ara, mokete tetahi atu mea ranei, kaua era tu whenua e kuhua atu ki raro i te whakahaere a te Poari, ta te mea kua eke he taumahatanga ki runga i raro i nga ture e mana nei i naianei, no reira kaore e tika kia riro mai ma te Poari era whenua e whakahaere. Taihoa, kia ata wetekia atu ena taumahatanga ka homai ai ki raro i te whakahaere a te Poari; engari ko nga whenua kei te Pakeha i naianei e riihi ana, me eke nga tikanga arai i te hoko o te ture hou e korerotia nei ki runga ki era whenua, tetahi kaua e whai mana nga Pakeha, kei a ratou aua whenua e reti ana, ki te whakahou ano i a ratou riihi, engari ki te hiahia te Pakeha ki te tango riihi hou me tango anake e ia i raro i te Ture hou. Heoi pea aku korero.

2. *Henare Kaihau*: Taku mohio ki te ahua o to korero e penei aua, e mea ana koe kia paahitia tenei Pire mo te Tai Rawhiti anake?

Wi Pere: Ae ra, taku hiahia tena i haere mai ai au i te kainga ka tae mai ki konei—he tono kia paahitia taua Pire; engari i te mea kua tae mai nei au katahi au ka rongu e meatia ana kia hanga he Pire hei riwhi mo taua Pire.

3. *Henare Kaihau*: Kaati, e penei ana to korero, kaore koe e mea ana kia pa taua Pire ki tetahi atu takiwa, engari ki te Tai Rawhiti anake?

Wi Pere: Ae, engari mo te Poari anake tena kupu aku, ko te tikanga whakamutu i te hoko whenua me pa ki te Motu katoa. Mehemea e hiahia ana koe kia whakaturia he Poari he Komiti ranei mo roto i tou takiwa, mau tena e tono.

4. *Henare Kaihau*: I ki ia nei koe me mutu rawa nga hoko katoa?

Wi Pere: Ae.

5. *Henare Kaihau*: Nga hoko ki a wai? Nga hoko a wai?

Wi Pere: A te Kawanatanga, a nga Pakeha noa ano hoki.

6. *Henare Kaihau*: Kei te hoko koia nga Pakeha noa i nga whenua Maori i naianei?

Wi Pere: Ae ra, kei te hoko i nga whenua pakupaku i raro i nga ture Pakeha e mana nei i naianei.

7. *Henare Kaihau*: A, e mea ana koia koe ko nga whenua ririki kua wehea ki te tangata kotahi me arai rawa era kia kore ai e taea te hoko?

Wi Pere: Ae. Mo te taha ki nga tangata nona etahi whenua, tena e kitea kaore e tika kia pa te Pire hei arai i te hoko o aua tu whenua—ma te Kawanatanga ma te Poari ranei e ki ko wai ma aua tangata, ara, nga tangata kua pakehatia to ratou ahua. Tera hoki tetahi wahine kei to matou takiwa ko Airini Tonore, kua pakehatia tera wahine ki te tikanga, a akuanei kaore pea ia e pai kia eke nga tikanga o tenei Pire ki runga ki tona whenua.

8. *Henare Kaihau*: E mea ana koe ko nga tangata e pupuri nei i o ratou whenua i naianei i runga i te ritenga *fee-simple* i raro i te ture Pakeha me kaua e tukua kia hoko i o ratou whenua, ahakoa ki te hiahia ratou ki te hoko?